

ЧОВЕШКИТЕ СИТУАЦИИ

Добрин Тодоров

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София

РЕЗЮМЕ. Това изложение е посветено на проблема за съчетаването на промяната и неизменността в човешкото битие, един от фундаменталните въпроси на философското човекознание. По своя замисъл то е опит да се очертаят контурите на едно виждане, което да обяснява както видимото с просто око постоянно изменение в живота на хората, така и на не толкова явната му константна рамка. В началото се маркират схематично търсенията в противоположните направления на статичното и динамичното разглеждане на човека. Основната част от анализа е посветена на въпроса за възможността тези мисловни насоки да бъдат непротиворечиво съвместени през призмата на понятието човешка ситуация, както и на опита за разграничаване на основните типове ситуации, в които протича живота на хората.

HUMAN SITUATIONS

Dobrin Todorov

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700, Sofia

ABSTRACT. This work is dealing with the problem of the combination of change and constancy in the human existence, one of the fundamental issues of the philosophical human knowledge. It aims to be an attempt to outline a vision that explains both the visible with unaided eye continuing change in human lives and its not so visible constant frame. In the beginning the author marks briefly the searches in the contrary trends of static and dynamic thinking of human. The main part of the analysis is dedicated on the matter of the possibility these two types of thinking to be combined without conflict through the prism of the notion *human situation* as through the attempt of distinguishing the main types of situations which occur in human lives

Настоящото изложение е посветено на един фундаментален проблем във философското човекознание – за изменчивостта и неизменността в човешкото битие. По своя замисъл то е опит да се очертаят контурите на едно разбиране, което да обяснява както видимата с просто око постоянна промяна в живота на хората, така и не толкова явната му константна рамка. В началото ще маркирам съвсем схематично търсенията на статичното и динамичното разглеждане на човека като противоположни направления. Основната част от анализа посвещавам на възможността тези мисловни насоки да бъдат непротиворечиво съчетани през призмата на понятието човешка ситуация. Във връзка с това правя опит за разграничаване както на основните типове ситуации, в които протича животът на хората, така и на ключовите въпроси, възникващи при осмисляне на универсалната човешка ситуация.

Повече от две хилядолетия усилията на поколения мислители са били насочени към постигане на споделена цел – даване на *същностно* определение на човека, т.е. отговор на въпроса „Какво е човекът?“. Самото поставяне на питането по този начин вече предполага допускането на единство, цялост и постоянство на човешкото битие. Дефинициите от този вид е следвало да съдържат неговите основополагащи и винаги налични признаци. Стремехът към изработване на подобен тип определения е свързан с разбирането, че е нужно да бъдат открити ключови белези, чрез които да се даде просто и

окончателно знание за природата на човека. Така обобщеното питане относно човешката същност често се разпада на по-конкретни въпроси: за „материала“, от който е изграден човек; за съставните му „елементи“ и дали те са равностойни, както и доколко образуваното от тях цяло е монолитно; за видовете дейности, които човек извършва; за най-важните му заложи и пр. В резултат от тези търсения се появила поредица учения, в които човекът се определял като *нееднородно същество* с превес на едно или друго негово начало – най-често материалното или духовното. Друг кръг схващания определял човека посредством посочване на негови същностни характеристики, обикновено *способности*, присъщи на неговия дух: разум, вяра, воля, интуиция, въображение и др. Паралелно с тях се развивали и възгледи, търсещи уникалността на човешкото битие не в някоя от духовните сили на хората, а в специфичните им *дейности* – на първо място труд, но също комуникация, игра и пр. Разбира се, тези възгледи не отричали духовното начало у човека, но поставяли ударението върху човешката активност. Друга важна насока във философското човекознание съсредоточава вниманието си върху *начина на живот*, като природата на човека се търси в неговите типични и неизменни елементи, например в съвместното му съществуване със себе-подобните. От посочените видове определения с най-голяма популярност се ползват тези, че човекът е „изградено от тяло и душа“, „мислещо“, „трудоово“, „социално“ и пр. същество. Въпреки съществените различия в

посоките, по които са вървели философите в желанието си да постигнат най-дълбинните особености на човешкото битие, те споделят обща предпоставка: в основата си това битие е неподвластно на времето, винаги едно и също.

Диренията на антропологически константи не са напразни. В опитите да се разпознаят най-важните особености на човешкото битие и да се разбере коя или кои от тях са базови спрямо останалите, мислителите постигат важни резултати, непренебрежими и понастоящем. Така например при „дисекцията“ на човешкия дух са обособени и анализирани поотделно и във взаимовръзка редица основни способности: разсъдък, разум, интуиция, въображение и др. Никой днес не би оспорил фундаменталната значимост на общностния живот на човека с неговите институции, роли и правила. Безусловно ценно е и направеното още в древността откритие, че вербалният език е изключително важна характеристика на човека, което го отличава принципно от останалите земни обитатели.

Изброяването на ключови характеристики на човешкото битие може да продължи, но във връзка с тях възниква сериозен проблем. Обичайното за недалечното минало свеждане във визирият тип учения на множеството човешки особености до една – изчерпваща същността на човека, едва ли би могло да се възприеме безкритично днес. Мнозинството съвременни изследователи на човека не биха се солидаризирали с разбирането, че конкретните белези на реалните хора могат да бъдат пренебрегнати, с оглед вярното разбиране на „Човека“ като такъв. Те със сигурност ще се противопоставят на схващането, че задълбоченото познание на човешкото битие предполага надмощване на конкретните му проявления и съсредоточаване само върху неговите най-общи черти. Накратко казано, биха отхвърлили перспективата за постигането му през призмата на *абстрактния човек*, човека изобщо.

Поради различни причини – най-вече открития в сферата на науката, през XIX век статичната гледна точка към света и човека е подложена на атака и сериозно разклатена. Това е столетието, в което на преден план излиза *историческият* подход към действителността, в това число и към човека. Въвеждането на времевото измерение в разглеждането на човешкото битие означава, че промените, които то търпи, престават да бъдат пренебрегвани. Нещо повече, изменението се превръща в основна негова характеристика. Разглеждането на човека в перспективата на историчността има важни последици: на преден план излизат променливите обстоятелства в живота на хората, като същевременно назад са изтласкани възпроизвеждащите се моменти. Някои мислители започват да търсят закономерности в историческото съществуване на човешкия род, подобни на тези, действащи в природния свят, като по такъв начин се опитват да обяснят и овладеят промените в него. Ходът на реалната история обаче опровергава предвижданията им, базирани върху претенцията, че са открили необходимостта в развитието на човечеството. Свободните човешки действия не се вписват в схемите, по които се предполага, че протича глобалната човешка история, и ги обезсмислят. От това мнозина мислители от XX век правят извода, че следва да бъдат загърбени всякакви опити да се предвижда в широк хоризонт бъдещето на човечеството, като вниманието се

пренасочи към краткосрочно проектиране на живота на отделния човек или на ограничени групи от хора. Съществуването на хората се съсредоточава в настоящето и се изчерпва с решаване на текущите проблеми в ежедневието.

Абсолютизирането на динамичното разглеждане на човешкото битие има за резултат отхвърляне на каквото и да е постоянство в него. То изглежда изцяло подвластно на конюнктурните обстоятелства от социокултурния контекст, като престава да има трайна определеност. Конкретният човек се превръща в същество без определен облик, люшкащо се в противоположни посоки под влиянието на превъзхождащи го по мощ сили: било на други човешки същества – отделни или обединени в групи, било на сътворени от хората институции. Така прекомерното оценностяване на текущите събития в живота на хората води до опасни последици както за запазване на собствената им физиономия, така и за съхраняване на тяхната способност да действат от позицията на притежаващи стабилни духовни опори свободни личности. С други думи казано, преувеличаването ролята на променливия характер на човешкото битие е не по-малко погрешно от фаворизирането на трайните му черти.

Да се пледира днес за връщане към метафизическия поглед към човека, акцентиращ върху непроменливите му особености, е не само неприемливо предвид развитието през последните два века на философското човекознание, но и непродуктивно. Историчността на човешкото съществуване не подлежи на съмнение, а нуждата от съобразяване с изискванията на променящата се социокултурна среда е безспорна. Същевременно обаче пълната забравя на неподвластното на времето измерение в човешкото битие заплашва с разпад целостта на личността до поредица от несвързани помежду си постъпки, съобразени само с моментните изисквания на средата и нетрайния индивидуален интерес – стремежа към постигане на конюнктурни ползи и мимолетни успехи. Как да бъде решен тогава проблемът за съчетаване на променливото и трайното в конституцията на човека? Постижимо ли е изобщо намирането на подходящи мащаб и хоризонт за установяване на подобен баланс?

Струва ми се, че солидно решение на поставения проблем може да бъде открито в ученията на няколко мислители от XX с екзистенциална нагласа, които обръщат внимание върху ситуативния характер на човешкото съществуване. Книгата си „Човешката ситуация“ Х. Аренд започва с една банална, но безспорна констатация: хората са „обусловени същества“. Те са винаги зависими от определени обстоятелства, влиянието на които не могат да пренебрегнат. Тази определеност на човешкото битие от редица обективни условия не предполага непременно пасивно отношение към тях просто като към дадености с еднопосочно въздействие. Заварените обстоятелства влияят върху човешкото поведение, само когато се включат сред неговите предпоставки. Така дори природата сама по себе си не е абсолютно условие за дейностите на хората, а става такъв фактор, когато е въввлечена в осъществяването им. Зависимостта на хората от конкретните условия не е от вида на пълното подчинение, т.е. заробване, а допуска – и нещо повече – предполага свобода в постъпването. Според Х. Аренд всичко, до което хората „се докосват, незабавно се превръща в условие на

тяхното съществуване" /Аренд 1997: 32/. Иначе казано, хората до голяма степен сами формират средата, в която пребивават.

Взаимодействието между хората и тяхната среда за обитаване правят човешката обусловеност принципно отличаваща се от тази, в която се намират всички други живи същества на Земята. За разлика от животинските видове представителите на човешкия род не са само подчинени на природните закони и поведението им не е само предопределено. Те не просто въздействат върху околната среда с присъствието си, но могат съзнателно да я променят. Тази човешка активност се осъществява под формата на уникални събития, в които участват конкретни хора. Животът им протича под формата на поредица от неповторими случки със своя последователност. Ако се погледне отстрани на този общ за всички хора процесуален характер на техния живот – намиращ израз в сменящи се едно друго събития, би могло да се заключи, че човешкото битие е не просто исторично, но и *събитийно*. Хората постоянно участват в някакви събития, които придават смисъл на тяхното съществуване, т.е. извън събитията човешкото битие не е възможно.

Разглеждането на човешкия живот като последователност от събития предполага да се анализират условията, при които те се осъществяват. Тогава логично се стига до нуждата да се осмислят параметрите на ситуацията, в които хората действат. По този начин се осъзнава *ситуативният*, а не само историчният и събитийен характер на човешкото битие. Ситуацията може да се определи като съвкупността от заварени и произведени условия – природни и социокултурни, които очертават границите на човешкото съществуване. Чрез нея хората осъзнават, че съществуват винаги при определено съчетание от обстоятелства, образуващи конкретната среда за техните действия. Възприемането на този факт става в сравнително ранна фаза от индивидуалното им развитие. Още в детска възраст отделните човешки индивиди разбират, че са заобиколени от различни от тях форми на съществуване, като в хода на своя живот те постепенно ги подреждат в свързана картина на действителността. Може да се каже, че проумяването на особеностите на ситуацията, в които пребивават хората, е една от основните задачи в техния живот. Този процес на ориентация в заобикалящия свят и опипване на границите му става при постоянната им потопеност в определени ситуации. Постепенно задачата на човешкото съществуване се допълва от изучаване на чертите – елементи и правила на функциониране, към овладяване и поставяне под контрол на обитаваната действителност. Нещо повече, хората не само се съобразяват с изискванията на средата, но полагат усилия за трансформиране на заварените от тях условия, като се стремят да реализират свободата си. Тази съпротива срещу даденостите има най-ярък израз в човешкия стремеж за отиване отвъд рамките на обективните обстоятелства. Надмогването или поне отместването на границите, в които е заключено човешкото съществуване, с течение на времето се е превърнало в главна цел за голяма част от представителите на човешкия род. Опитите за отиване отвъд тези граници не отменя обаче осъзнаването на факта от зрелия човек, че винаги е

вкоренен в общия природен ред и вписан в конкретна социокултурна среда.

Разглеждането на човешкия живот през призмата на поредицата от ситуации, под чиято форма протича, изисква те да се типологизират, като се установят както спецификите, така и съотношенията им. Това произтича от обстоятелството, че не е възможно да бъде разглеждана поотделно всяка от тях. Зад огромния брой конкретни ситуации, в които са въввлечени милиардите хора на Земята, следва да бъдат отчленени тези с повтарящи се и принципно сходни характеристики. Критериите за разграничение на човешките ситуации могат да бъдат различни. Най-очевидният е свързан с тяхната *актуалност*, като от тази перспектива те биват настоящи и отминали. С това разграничение се отбелязва една от най-важните особености на почти всички ситуации в човешкия живот – тяхната преходност.

Според *характера на присъствието* им в човешкия живот ситуацията могат да бъдат наречени обичайни или извънредни. Обичайните са свързани с ежедневието на хората, като освен че са практически неизброими, те протичат и с голямо многообразие. Ежедневните ситуации са свързани с неповторими характеристики на средата – природна и социокултурна, която обитават хората. Поради това техните параметри се отличават с висока степен на променливост и случайност, а следователно и непредвидимост. Реализират се по уникален начин и образуват фона, на който се открояват събитията с ясно отчленими и дълготрайни последици за живота на личността. В ежедневните ситуации се решават практически проблеми, в огромната част от случаите по рутинен начин. Конкретните обстоятелства при тяхното протичане не заслужават специално разглеждане, тъй като засягат само повърхността на човешкото съществуване. Посочените ситуации не предизвикват катаклизми с последващи ефекти в живота на хората. Те образуват потока на прозаичния живот, поради което хората не ги считат за достойни за отбелязване и бързо ги забравят.

Към категорията на обичайните може да се отнесе още една група възпроизвеждащи се ситуации, които имат по-трайно влияние върху човешкия живот. Те се отнасят до характерни случки и повтарящи се душевни състояния, свързани с тях. Имам предвид казуси, често възникващи при взаимодействия между хората, като обида и очакваното извинение. Друга форма за проявление на такива неизкореними ситуации в ежедневието на човека са успехът или провалът, респ. победата или загубата, и свързаните с тях радост и печал. В поредицата на познати на всеки човек обичайни екзистенциални състояния, възникващи по конкретни поводи в ежедневието, могат да се добавят омерзението от неприемливи действия на себеподобните, достигащо понякога до отвращение и погнуса. Няма човек, който да не познава унието, прерастващо понякога в печал. Всеки е изпитвал скука, отегчение и досада от чужди действия, към които не проявява интерес, но е принуден да понася. Не на последно място в тази поредица от общочовешки екзистенциални състояния, провокирани от повтарящи се ситуации в ежедневието, следва да отбележим приятните чувства от изпитаните удоволствия, но и пресищането от прекомерните наслади.

Освен в обичайни, хората участват и в друг вид ситуации – *извънредни*, които нарушават рутинния ритъм на ежедневието. Те се отнасят до ключови събития в човешкия живот и понякога се превръщат в негови повратни моменти. Имам предвид както ситуации, символно бележещи настъпването на нови етапи в биологичното съзряване на човешките индивиди – детство, юношество, младост, зрялост и старост, така и такива, представляващи стъпки в социалното им приобщаване. Пример за първия вид представляват пробождането и проговарянето, а за втория тип – заемане на ръководна длъжност, водеща до нова статусна позиция в обществото. Тези ситуации отбелязват важни коти в обичайната траектория на човешкия живот, като постъпване и завършване на училище, женитба и евентуално развод, започване и приключване на професионалния път, тежки заболявания, запомнящи се пътувания, изтърпяване последиците от природни катаклизми и пр. Колкото и да излизат извън прозаичния ход на живота, тези ситуации не са принципно непознати и непредвидими. В редица случаи освен очаквани, те са и желани.

Изброяването на широко разпространени и постоянно възпроизвеждащи се ситуации в човешкия живот, които преминават незабелязано или слагат по-траен отпечатък върху него, може да продължи, но и споменатите досега са достатъчни, за да се убедим в значимостта им за хората. Общото за тях е както неизбежността им, така и относително лесно постижимото съгласие за важността от тяхното осмисляне, доколкото същественото им влияние върху живота на хората е безспорно. Не така стои въпросът с най-дълбокото равнище на ситуативност на човешкото битие. Съществува такова негово измерение, което остава скрито или недостатъчно проявено за мнозинството представители на човешкия род. Имам предвид екзистенциалната основа на човешкия живот, която удържа непроменливото в облика на човека. Това битийно ниво е назовавано от редица автори с думата „ситуация“, като пред нея те поставят различен предикат: *човешка* /Арент 1997/, *фундаментална* /Сартр 1994: 55/, *обща* /Ясперс 1996: 6/, *изначална* /Пиотар 1996: 92/. Всеки от тях внася различен нюанс при определяне на това най-дълбинно проявление на ситуативността на човешкото битие, но въпреки терминологичните различия посочените мислители акцентират върху изключително важното влияние на тази битийна форма върху живота на хората. От друга страна чрез нейното ясно разпознаване мисълта се насочва към първичната основа на човешкото съществуване.

Универсалната човешка ситуация не е тъждествена на човешка природа, разбирана като набор от константни характеристики, но тя съдържа *предпоставките* и очертава *пределите* на човешкото битие. Тези предпоставки включват както зададените „условия на човешкото съществуване“ /Фром 1996: 140/, така и създадените от самите хора „условия, които, въпреки човешкия си произход и изменчивостта си, притежават същата обуславяща сила като естествените предмети“ /Арент 1997: 32/. Тези условия присъстват за хората като „анонимна сила“ /Ясперс 1996: 31/, с която те са принудени да се съобразяват. Те следва да се съобразяват с изначалната си потопеност в универсалната човешка ситуация, макар невинаги да приемат нейните параметри като неизбежни

ориентири в поведението си и понякога да се бунтуват срещу тях.

Фундаменталната човешка ситуация позволява съизмеримост в поведението на хората от различни епохи. Благодарение на нея те са в състояние да проумеят, че са изправени пред неизбежно повтарящи се въпроси, допускащи краен брой принципни отговори, а следователно трябва да правят съпоставими избори и да намират еднотипни решения. Така разбират, че натрупания от предходниците опит се превръща в значимо наследство, традицията придобива ценност. За да се стигне до това прозрение обаче, е нужна смяна на перспективата в мисленето за себе си и за себеподобните. Това „превключване“ на съзнанието предполага увеличаване на пространствения мащаб и удължаване на времеви хоризонт. То изисква пренасочване на вниманието от текущите грижи на ежедневието към най-важните проблеми на човека, очертаващи рамките на неговото поведение. Тогава собственият живот се вижда в нов ракурс, разглежда се от *общочовешка* перспектива. Това води до преценка значимостта на индивидуалните ценности, цели и намерения. Разбира се, възприемането гледната точка на всеобщата човешка ситуация не означава премахване на нейното различно преживяване от реалните хора. Никой човек не е в състояние да попадне в положението на напълно необусловено от обстоятелствата същество, т.е. на бог, който съзерцава света от страни и е неподвластен на ограниченията му.

Чрез издигането до възгледа за пребиваване в обща за всички хора ситуация отделните личности установяват както неизбежната си зависимост от неотстраними обстоятелства, така и споделеността на еднакви за всички хора *пределни основания* на битието им. Нещо повече, всеки човек е в състояние да разбере и правилно да изтъкува смисъла на постъпки, които са извършени от негови събратя, съвременници или живели в други времена при специфични условия. Тази разбираемост на стореното от себеподобните дава на хората от всяко поколение известна увереност, че и тяхното дело ще бъде правилно изтъкувано, ще получи признание от следващите генерации. Не на последно място причастността на дадено човешко същество към всеобщата човешка ситуация му гарантира сродяване с всички хора, т.е. създава му чувство за принадлежност към човечеството и му осигурява родова идентичност. А това го прави по-добре вписан в изглеждащия понякога разпокъсан и хаотичен свят, който обитава, създава му сигурност в универсалната човешка общност, въпреки честите сблъсъци с отделни нейни представители.

Върхова проява на изначалната човешка ситуация са ситуациите, наречени от К. Ясперс *гранични*. Те се проявяват рядко, имат огромно и трайно влияние върху съществуването на отделния човек. Граничните ситуации са изцяло субективно възприемани, основават се върху личната екзистенциална оценка, която човек дава на особено важни събития в живота си. Те се отличават с изключителност на преживяването и се запечатват дълбоко в паметта му, тъй като често са резултат от лични драми или трагедии. Спецификата им идва от силата и характера на влиянието, което оказват върху личността – по правило то е разтърсващо, има катарзисен ефект и обичайно води до преосмисляне на дотогавашния начин

на съществуване. Най-ярък пример за подобна ситуация е сблъсъкът със смъртта при кончината на близък роднина, но и при тежко собствено заболяване, поставило личността на ръба на оцеляването. Чрез нея на човека се напомня както окончателната загуба на незаменим родственик или приятел, така и неотвратимостта на собствения му край. В тази ситуация всеки осъзнава непреодолимото обстоятелство, че оттук насетне ще бъде по-самотен и няма да разчита на подкрепата на разбиращ и добронамерен човек. Благодарение на чуждата смърт хората разбират безсилието си да се противопоставят на своята, задаваща се с необходимостта на неумолима съдба. Преборването с тежка болест пък показва само, че финалът е отложен, но не и отменен.

Към категорията на граничните ситуации К. Ясперс отнася поредица от крайни *екзистенциални състояния* на човека с голям емоционален интензитет: страдание, претърпение и наказание, грях и покаяние, вина и безсилие, произтичащи от осъзнаването му на несъвършенството, случайността, несигурността и беззащитността на собственото битие в света. Имат се предвид не мимолетни чувства и настроения на отделни личности, а трайни духовни нагласи на всички хора, които присъстват като скрит фон в живота им. Непосредствените поводи за изявяване на въпросните състояния са конкретни случки, които изваждат хората от равновесие. Понякога събитията, предизвикващи прозрението за изконния характер на болката, угризението на съвестта, слабостта и пр. на човека, го поставят на предела на съществуването му и го тласкат до отчаяние. За да избегнат пречупването и „сломяването“ си, водещи понякога и до порив към самоубийство, хората се опитват да загърбят посочените ситуации. Основният способ за това е съзнателното им пренебрегване чрез наложено бягство на мисълта от тях. Това е начин за прикриване на неспособността на човека да променя и отменя тези ситуации, защото се страхува от тази си битийна слабост. Той обаче не може да премахне неотвратимото присъствие на посочените състояния, като понякога прави тяхното проявление особено драматично. Съществува обаче и друг подход за справяне с проблема. Възможно е въпросните ситуации да се приемат като даденост и да се положат усилия за тяхното овладяване. Според К. Ясперс този акт на „реконструиране“ на ситуацията, е възможен посредством „преобразуване на нашето съзнание за битието“ /Ясперс 1994: 14/. Иначе казано, анализът на ситуацията следва да промени начина на мислене и поведение на хората. Вследствие от него те доброволно търпят ефектите им в своя живот. Готови са да ги приемат с мъдрост и желание за действие съобразно с тях – това има предвид Ясперс, когато пише, че човек така отново намира себе си /пак там/.

Освен посочване на най-общите ефекти от влиянието на универсалната човешка ситуация върху мисленето и поведението на хората, анализът ѝ предполага да се отчленят повтарящите се първостепенни проблеми, с които те се сблъскват, пребивавайки в нея. Усилията да се разпознаят и сведат до краен брой неизбежните питання относно човешкото съществуване занимават мислителите от хилядолетия. Съответно съревнованието между различните предложения е ожесточено. Струва ми се, че с оглед очертаване на най-общите параметри на фундаменталната човешка ситуация най-продуктивно е решението, което

предлага Жан-Пол Сартр. Той разглежда като постоянни дадености на човека, респ. проблеми за осмисляне, „необходимостта да бъде в света и в него да се труди, да е сред другите и да бъде смъртен“ /Сартр 1994: 55/. С това той набляга върху ограничен брой фактори с основополагаща роля в човешкия живот: вписването му в природната и социалната среда, неговата активност за осигуряване на прехрана и реализация на собствените дарби, крайността на съществуването му. Разбира се, конкретните форми за тяхното проявление са уникални и неизброими. Реалното влияние на всеки от тях върху живота на отделните хора зависи от конфигурацията на специфични обстоятелства и се проявява в поредица от ежедневни ситуации.

Посочените от Сартр реалности, с които хората неизбежно се сблъскват, пораждаят поредица от по-конкретни въпроси. Те изникват при всеки опит за позадълбочено осмисляне на тези реалности. Като се подтиква от собствените си житейски проблеми, но се абстрахира от случайните им моменти, всеки човек рано или късно се сблъсква с нуждата да отговори на няколко питання, отнасящи се до базовите характеристики на неговото съществуване. Към тези въпроси той пристъпва в различни фази от живота си, като понякога се връща към тях, незадоволен от отговорите, които им е дал по-рано. Тези основни въпроси могат да се обособят в няколко групи. Първата е свързана с изясняване *генезиса* на човека, т.е. неговия произход в миналото („Откъде идвам?“), разположението му в настоящето („Къде съм сега?“) и посоката на собственото му развитие („Къде отивам?“). Втората се отнася до *определителите* в човешкото съществуване („От какво съм зависим?“), като те могат да бъдат външни и неподвластни на влияние на хората дадености: естествени нужди (подслон, храна, облекло), правила на поведение (морални или правни), културни продукти (например произведения на изкуството), екзистенциални потребности (например участие или признание) и пр. Третата група незаобиколими питання се отнася до правилния избор на *начин на живот* („Как да живея добре?“), като тук всеки човек се ангажира с определена форма на съществуване (дейна или съзерцателна), ценностни ориентири (истина, добро, справедливост, дълг, красота или богатство, власт, слава), житейска стратегия (например нагаждане към средата или бунт срещу нейните изисквания), модус на съществуване (например „да имаш“ или „да бъдеш“). Към неизбежните и често мъчително преживявани въпроси принадлежи и този за *смисъла на живота* („За какво да живея?“), като тук възможните посоки на търсене зависят от предпочитанията към постигане на индивидуални цели („Към какво да се стремя аз?“) или отдаването на реализацията на колективни идеали („Какво искаме да постигнем ние?“). Най-мъчителният и поради това най-често отбягван проблем, изникващ пред който и да е човек, е този за собствената му *смърт* („Кога и как ще умра?“) и евентуално за надеждата тя да бъде избегната, както и за начините, по които да се постигне безсмъртие („Как да надмогна крайността си?“). Към поредицата от особено трудни въпроси, пред които човек с неизбежност се изправя, е този за неговата *идентичност* („Кой съм аз?“). Неговото решение предполага акцент върху уникалността спрямо себеподобните (например чрез притежание на изключителни заложби) или върху доброволно избрана

принадлежност към някоя тяхна общност (пол, раса, етнос, нация, религия, партия и т.н.). Отговорът му обикновено е нееднозначен и неокончателен.

Решаването на човешките проблеми, включително произтичащите от особеностите на универсалната човешка ситуация, предполага осмисляне на *дейностите*, с които са в състояние да се занимават хората. Иначе казано, всеки човек се изправя пред въпроса за видовете активности, които е способен да осъществява („Какво мога да правя?“). Сред набора от специфично човешки дейности се открояват няколко с особено голяма значимост, на които са посветени и усилията за овладяване от хората. Първата е свързана със задоволяване на потребността от адекватно *познание* на света („Какво мога да знам?“), без което е невъзможна не само ориентацията в света, но и успешното справяне с житейските проблеми. Втората задължителна дейност е *трудовата* („Какво и как мога да създавам?“), като тя може да се изразява както в рутинна работа, така и в творческо съзидание. Сред неизбежните човешки дейности важно място заема *управленската* („На кого следва да се подчинявам или кому трябва да нареждам?“). В този кръг от постоянни човешки начинания следва да се отнесе и *играта*, която някои мислители смятат дори за придаваща собствената физиономия на човешкия род. Разбира се, хората вършат много по-широк спектър от посочените дейности, но тези със сигурност могат да се отнесат към произтичащите от изискванията за справяне с изконните проблеми, възникващи от всеобщата човешка ситуация.

Очертаването на рамките на универсалната човешка ситуация предполага задължителен преглед на *инструментите*, с които разполагат хората. Затова в кръга на неизбежно възникващите питання се открояват отнасящите се до средствата на действие („С какви способности разполагам?“). В това отношение са полагани големи усилия за идентифициране на присъщите само на човешките същества заложби. Хората упорито са търсили уникални дарби, които да им дадат привилегирована позиция спрямо останалите земни обитатели. В това отношение безспорен приоритет имат познавателните способности разсъдък и разум, като особено последната по традиция се разглежда като най-важна и дори изчерпваща спецификата на човешкото битие. Разбира се, далеч не всички разглеждат мисленето като доминираща способност на човека. Негови съперници са останалите му духовни сили: вяра, воля, въображение, интуиция и пр.

Мисленето в перспективите на универсалната човешка ситуация предполага хората да си зададат и поредица въпроси относно *средата*, която обитават. Най-важният от тях е за цялостното устройство на света. Що се отнася до природата, осигуряваща естествените условия на човека, то при осмислянето ѝ възникват поредица от питання: за нейните *граници* („До къде се простира?“), *произход* („Как е възникнала?“), *движеща сила* („Какво я подтиква и ръководи?“), *субстрат* („От какво е направена?“), *структура* („Какви са нейните елементи?“), *принцип на съществуване* („Има ли в нея свобода или се подчинява на безусловна необходимост?“), *способ на съществуване* („Има ли постоянство в изменението?“). Съобразяването на личността с изкуствения човешки свят – заварената социокултурна среда за действие, но и продукт на собствените усилия на хората – също предполага отговор

на ред въпроси, отнасящи се до: вида, устройството и ролята на наличните *институции* (семејство, училище, държава, църква); заварените *разделения* (пол, възраст, раса, етнос, религия, нация, класа); предопределените *функции* (родител-дете); социалните *роли* (учител-ученик, началник-подчинен); видовете и степента на *зависимостите* (принуда-доброволност, пълна-частична); наложените *авторитети* (традиционни и новосъздадени кумири и идоли).

Всеки човек разполага с картина на света, в която трябва да определи своето *място* („Къде съм?“). При нейното самостоятелно създаване или възприемане отвън на помощ може да дойде философското човекознание, което да му помогне да изгради цялостно и непротиворечиво разбиране за устройството на действителността. Този цялостен светоглед би му послужил като координатна система както за ориентация, така и за намиране на собственото „местоположение“ в света. Всеки от основните въпроси, с които човек по необходимост се сблъсква, може да се разглежда като отделна точка в нея, а възможните отговори на тези въпроси се разполагат между неговите крайни решения. Те обикновено се явяват категории с максимална абстрактност: добро-зло, истина-неистина, красиво-грозно, справедливо-несправедливо, свобода-несвобода и пр. В крайна сметка се получава една сложна мрежа от взаимно пресичащи се вектори, върху които са разположени различните варианти за решаване на изконните човешки проблеми. Така личността получава възможност да се самоопредели спрямо краен брой позиции в констелацията, съответстващи на ограничен кръг възможни отговори на въпросите, произтичащи от фундаменталната човешка ситуация.

Създаването на прояснен и организиран светоглед обаче предполага приемане на идеята за трайно устройство и относително устойчиво съществуване на заобикалящата човека реалност. В неговите рамки неизбежните промени в околната среда следва да се разглеждат от перспективата на нейните константни общи характеристики. Така осмислянето на видимо процесуалния ход на световните събития стъпва върху здрава основа, а човекът придобива твърда опорна точка при разполагането си в този процес. Тогава вече той може да пристъпи и към отговор на питането за своята *роля* в света („Какво е предназначението ми?“), като реши дали тя е периферна (подчинена), т.е. като на множеството други елементи в него, или централна (водеща), акцентирайки върху уникалните си особености. Като резултат от това усилие човекът си изгражда разбиране за собствената значимост в света и определя възможностите за удовлетворяване на своите желания, стремежи и амбиции.

Отговорите на всички тези въпроси са предпоставка както за ориентация на индивида в универсалната човешка ситуация, така и за избор на основна *житейска цел* („Към какво да се стремя?“). Тук възможностите пред конкретния човек най-общо са две. Той може да предпочете стратегията на оцеляване, предполагаща полагане на усилия предимно за приспособяване към околната среда. Това означава да приеме изискванията на света като безусловна даденост и да се съгласи да се съобразява с тях, без да им се съпротивлява – такава е позицията на *конформиста*. Или да заложи на своето личностно развитие, водещо до частично обособяване от света, а

понякога – и до противопоставянето му. Този бунт срещу реалността е мотивиран от стремеж за независимост и открояване в общия световен ред, като според силата на съпротивата срещу наличното битие тук се открояват позициите на *реформиста* (търсещ частично подобрене на действителността), *революционера* (амбициран да създаде „нов свят“, респ. „нов човек“) и *анархиста* (стремящ се към премахване на всеки ред и зависимост). Разбира се, винаги му остава възможността да избяга от света – реално (посредством самоубийство) или мнимо (чрез затваряне в себе си). Обаче, какъвто и път да поеме, той ще си остане в границите, очертани от фундаменталната човешка ситуация като неотменима даденост в неговия живот. Човек може само да избере как да гледа на тях: като на осигуряващи уют на познат дом или като предизвикателство за надмощване на сковавачи свободния му творчески подем предели, в търсенето на един подобър свят.

Литература

- Арендт, Хана 1997, *Човешката ситуация*, С., ИК „К&Х“.
- Лиотар, Жан-Франсоа 1993, *Постмодерното, обяснено за деца*, С., ИК „К&Х“.
- Сартр, Жан-Пол 1994, *Екзистенциализмът е хуманизъм*, С., ЛИК.
- Фром, Ерих 1996, *Да имаш или да бъдеш*, С., Кибеа.
- Ясперс, Карл 1994, *Въведение във философията*, С., ГАЛ-ИКО.
- Ясперс, Карл 1996, *Духовната ситуация на времето*, С., ЛИК.